

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2022.8>*О. В. Веренкіотова**orcid.org/0000-0001-9809-0777**кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін**Національної академії внутрішніх справ*

ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ЗАКОНОДАВЧИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Належне здійснення цивільних прав – одна з ключових проблем цивілістики. Наразі державою розроблено низку механізмів, спрямованих на пошук ефективних шляхів здійснення цих прав. Законодавчо встановлено, що цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, не передбачених цими актами, які за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Цивільним законодавством України закріплено низку цивільних прав фізичних та юридичних осіб, які володіють ними в повному від моменту свого народження. Впродовж життя особа також набуває цивільних прав (особистих немайнових і майнових прав), проте їх цінність залежить від можливості їх здійснення. Відтак кожен громадянин повинен знати порядок здійснення своїх цивільних прав, що видається можливим лише за умови волевиявлення особи.

На сучасному етапі розвитку українського цивільного права дослідження особливостей здійснення цивільних прав через призму чинного законодавства України має важливе значення для формування цілісної та правильної правосвідомості людини.

Стан наукового дослідження проблеми. Аналізу поняття цивільних прав, меж їх здійснення, розв'язанню проблем, пов'язаних із захистом цивільних прав та тлумаченню нормативно-правових актів приділяли увагу такі вітчизняні та іноземні вчені, як М. М. Агарков, С. С. Алексєєв, В. І. Борисова, С. М. Братусь, Є. В. Вавілін, Ю. Б. Гонгало, Л. І. Григор'єва, В. П. Грібанов, О. В. Дзера, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, І. А. Ільїн, О. О. Кот, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнецова, О. Є. Кухарев, В. В. Луць, Р. А. Майданник, О. І. Мацегорін, Д. І. Мейер, М. О. Михайлів, Є. О. Мічурін, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконь, С. В. Павловська, В. Я. Погребняк, І. В. Спасібо-Фатєєва, М. О. Стефанчук, В. П. Федоренко, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Г. Г. Харченко, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневич та інші.

З огляду на різноманітність передбачених законом цивільних прав наразі наявна низка спір-

них питань, що стосуються здійснення цивільних прав. Сучасна юридична наука вимагає від правників нових наукових поглядів на правову природу цивільних прав й переосмислення певних правових явищ.

Метою роботи є дослідження законодавчих механізмів здійснення цивільних прав в Україні, а також викладення власного бачення щодо вдосконалення чинників правового регулювання цих питань.

Виклад основного матеріалу. Статтею 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] окреслено загальні засади цивільного законодавства, які також поширюються на здійснення цивільних прав, а саме: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність.

Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків передбачені ст. 11 ЦК України [1]. До підстав виникнення цивільних прав та обов'язків закон, зокрема, відносить: договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти; акти цивільного законодавства; рішення суду у випадках, встановлених актами цивільного законодавства; акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених актами цивільного законодавства; настання або ненастання певної події у випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором.

Отже, цивільні права та обов'язки можуть виникати із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки.

Кодексом визначено, що особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом.

Зокрема, здійснення цивільного права розуміється науковцями як вчинення уповноваженою особою дій, спрямованих на використання можливостей, закладених у праві, для задоволення потреб носія цього права або інших осіб [2, с. 224]. У цьому контексті В. М. Марченко наголошує, що свобода є підґрунтям та змістом цивільного права, яке передбачає можливість для встановлення обмежень з метою забезпечення справедливого правопорядку лише як виняток із загального правила [3, с. 45]. Своєю чергою, Н. С. Кузнецова вказує, що уповноважена особа є носієм свободи як стосовно своїх власних дій, так і щодо свободи від стороннього втручання [4, с. 255].

Варто вказати, що особа здійснює цивільні права у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Здійснюючи цивільні права, особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускається використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом [1].

Слушною є позиція науковців, які вважають, що наразі немає єдиного підходу до розуміння поняття та змісту меж здійснення цивільних прав.

Обмежуючи свободу кожного певними межами, вказує О. І. Ільїн, право забезпечує йому за це безперешкодне і спокійне користування своїми правами, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж. Свобода кожної людини сягає лише тієї межі, після якої починається свобода інших людей. Прагнучи встановити ці межі, право сприяє тому, щоб у суспільному житті людства царював порядок, заснований на свободі [5, с. 83]. М. О. Михайлів наголошує на необхідності розмежування поняття «межі здійснення прав» та «обмеження прав» [6, с. 56]. Розвиваючи цю думку, Є. О. Мічурін вказує, що обмеження прав – це елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків

чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права та ускладнення його здійснення [7, с. 130]. На переконання М. О. Стефанчука, межі здійснення права відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта, а «обмеження» виражають негативний аспект, а саме забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права [8, с. 62]. В. П. Грібанов визначення меж здійснення цивільних прав вважає не обмеженням цих прав, а юридичним виразом наявного економічно рівного становища людей у системі суспільних відносин [9, с. 25].

Аналізуючи думки науковців на вказане питання, О. О. Кот доходить висновку, що залежно від юридичної конструкції існують індивідуальні межі здійснення цивільних прав – тобто межі, установлені самими сторонами на рівні договору, а отже, це найвищий рівень деталізації таких обмежень; загальні межі – звичайні норми законодавства, які, як правило, є диспозитивними, а відтак діють лише за відсутності встановлення індивідуальних меж сторонами договору; та надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які діють за відсутності будь-яких інших обмежень у договорі або у законі [10].

Цивільні права можуть здійснюватися фактичними та юридичними способами. Фактичні дії здійснюються будь-якою особою, якій належить відповідне право, безвідносно до того, володіє ця особа дієздатністю чи ні. Юридичні дії може – лише особою, яка володіє дієздатністю.

Власне від розсуду власника права залежить спосіб його здійснення. Також спосіб здійснення цивільного права може залежати від мети, для досягнення якої воно надається певній особі.

До принципів здійснення цивільних прав законодавець відносить закріплені у нормах цивільного права загальні положення, якими встановлені основні вимоги до поведінки суб'єкта при здійсненні ним свого права.

Своєю чергою, здійснення цивільних прав залежить від правоздатності, якою наділена особа відносно своїх цивільних прав. Крім того, суб'єкт правовідносин повинен мати необхідний обсяг дієздатності, а дії особи щодо здійснення своїх цивільних прав мають відповідати принципам їх здійснення.

Слушною з цього приводу є думка Б. С. Щербини, який акцентує на тому, що для здійснення суб'єктивного цивільного права необхідними є певні передумови:

- наявність в особи достатнього обсягу правоздатності;
- наявність в особи – суб'єкта права – належного обсягу цивільної дієздатності;

– відсутність юридичних та фактичних перешкод для відповідної поведінки суб'єкта;

– належний суб'єкт здійснення права [11, с. 15]. Своєю чергою, В. М. Марченко наголошує, що якщо погодитися з тим, що обсяг дієздатності впливає на можливість здійснення суб'єктивного права, то можна дійти висновку, що недієздатна особа не має жодної можливості здійснювати належні їй майнові та особисті немайнові права. Тобто наслідком застосування вказаного підходу буде фактичне позбавлення особи, визнаної недієздатною, її суб'єктивних прав, адже можливість здійснювати суб'єктивне право є складовою частиною самого права [3, с. 45].

Залежно від характеру здійснюваного права цивільні права можуть здійснюватися безперервно, періодично, тобто такі права є тривалими у часі, або ж одноразово, коли право після його здійснення зникає.

Отже, здійснюючи свої права вільно, на власний розсуд, особа має здійснювати належне їй права без примусу, що закріплено в ч. 2 ст. 14 ЦК України (особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї) [1]. Також, законодавчо забезпечуючи особі можливість не здійснювати свої цивільні права, що не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом, особа має бути убезпечена від настання негативних наслідків через нездійснення певного права. Зазначене підтверджує тезу, що здійснення цивільних прав є вільним волевиявленням особи. Відтак у разі виявлення особою бажання реалізувати своє право, держава має гарантувати їй таку можливість, але ж у разі усвідомленої відмови здійснити право – забезпечити її волевиявлення, жодним чином не завдаючи їй шкоди.

Також у порядку, встановленому актами цивільного законодавства, особа може відмовитися від свого майнового права, що має наслідком його припинення. Крім того, особа може за відплатним або безвідплатним договором передати своє майнове право іншій особі, крім випадків, встановлених законом. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом [1].

Якщо відмова від права або відмова від його здійснення є усвідомленою та добровільною, вона не повинна спричинити для особи жодних негативних наслідків. Передача особою свого майнового права іншій особі за відплатним або безвідплатним договором повинна мати правову підставу – цивільний договір.

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування, а також на захист свого інтересу, який не супе-

речить загальним засадам цивільного законодавства. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу (ст. 16). Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть, зокрема, бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди [1].

Цивільне право або інтерес суд може захистити іншим способом, встановленим договором або законом чи судом у визначених законом випадках, або ж відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. 2–5 ст. 13 ЦК України.

Висновки. У межах проведеного дослідження маємо констатувати, що цивільні права як складова цивільних правовідносин мають цінність лише тоді, коли вони здійснюються. Здійснюючи свої права вільно, на власний розсуд, особа має здійснювати належне їй права без примусу, тобто особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї. Законодавчо забезпечуючи особі можливість не здійснювати свої цивільні права, що не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом, особа має бути убезпечена від настання негативних наслідків через нездійснення певного права. Відтак у разі виявлення особою бажання реалізувати своє право, держава має гарантувати їй таку можливість, але ж у разі усвідомленої відмови здійснити право – забезпечити її волевиявлення, жодним чином не завдаючи їй шкоди.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (Редакція від 01.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Цивільне право України : навч. посіб. / за заг. ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. Київ: Істина, 2004. 480 с.
3. Марченко В. М. Здійснення суб'єктивних цивільних прав: нотаріальний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 44–49.
4. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. *Вибрані праці*. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2014. 541 с.
5. Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве. *Собрание сочинений*: в 10 т. Т. 4 / сост. и коммент. Ю. Т. Лисицы. М.: Рус. кн., 1994. С. 45–147.
6. Михайлів М. О. Межі здійснення права на вчинення заповіту. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 55–59.
7. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія. Х.: Юрвіт: НДІ прив. права та підприємництва АПРн України, 2008. 482 с.
8. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. Київ: КНТ, 2008. 184 с.

9. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. 2-е изд., стереотип. Москва: Статут, 2001. 411 с.

10. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 127–137.

11. Щербина Б. С. Здійснення цивільних прав за законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2017. Вип. 29 (2). С. 12–16.

Анотація

Веренкіотова О. В. Здійснення цивільних прав: законодавчий аспект. – Стаття.

У статті досліджено проблемні питання здійснення цивільних прав на сучасному етапі розвитку українського цивільного права через призму чинного законодавства України. Окреслено сутність виникнення цивільних прав, розкрито способи їх здійснення та припинення, проаналізовано наукові підходи до визначення меж здійснення цивільних прав, а також розглянуто механізм захисту цих прав. Охарактеризовано цивільно-правові норми, які регулюють здійснення та захист цивільних прав. Акцентовано на проблемі правового регулювання цивільних правовідносин складовою яких є цивільні права. Зроблено висновок, що підставою виникнення цивільних прав та обов'язків є дії осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також дії осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки.

Доведено, що дослідження особливостей здійснення цивільних прав через призму чинного законодавства України має важливе значення для формування цілісної та правильної правосвідомості людини.

Констатовано, що цінність цивільні права мають лише тоді, коли вони здійснюються. Здійснюючи свої права вільно, на власний розсуд, особа має здійснювати належне їй права без примусу, тобто особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом. Законодавчо забезпечуючи особі можливість не здійснювати свої цивільні права, що не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом, особа має бути убезпечена від настання негативних наслідків через нездійснення певного права. Відтак у разі виявлення особою бажання реалізувати своє право, держава має гарантувати їй таку можливість, але ж у разі усвідомленої відмови здійснити право – забезпечити її волевиявлення, жодним чином не завдаючи їй шкоди.

Ключові слова: Цивільний кодекс України, цивільні правовідносини, цивільні права, цивільні обов'язки, здійснення цивільних прав, межі здійснення цивільних прав, захист цивільних прав.

Summary

Verenkiotova O. V. Exercise of civil rights: legislative aspect. – Article.

The article deals with the problematic issues of exercise of civil rights at the current stage of the development of Ukrainian civil law through the prism of the current legislation of Ukraine. The essence of creating civil rights is delineated, the methods of their exercise and termination are revealed, scientific approaches to determining the limits of the exercise of civil rights are analyzed, and the mechanism of protection of these rights is also considered. The civil law norms regulating the exercise and protection of civil rights are characterized. Emphasis is placed on the problem of legal regulation of civil legal relations, of which civil rights are a component. It is concluded that the basis for creating civil rights and obligations are the actions of persons which is stipulated by the civil legislation acts, as well as the actions of persons which is not stipulated by these acts, but by analogy create civil rights and obligations.

It is proved that the study of the peculiarities of the exercise of civil rights through the prism of the current legislation of Ukraine is important for the formation of a complete and correct legal awareness of a person.

It is determined that the civil rights have value only when they are exercised. Exercising his rights freely, at his own discretion, a person must exercise his rights without coercion, that is, a person cannot be forced to perform actions that are not obligatory for him. Failure of a person to exercise his civil rights is not a reason for their termination, except for cases established by law. Legislatively providing a person with the opportunity not to exercise his civil rights, which is not a reason for their termination, except for the cases established by law, the person must be protected from the occurrence of negative consequences due to the failure to exercise a certain right. Therefore, if a person expresses a desire to exercise his right, the state must guarantee him such an opportunity, but in the case of a conscious refusal to exercise the right, it must ensure his expression of will, without harming him in any way.

Key words: Civil Code of Ukraine, civil legal relations, civil rights, civil duties, exercise of civil rights, limits of exercise of civil rights, protection of civil rights.